

УДК: 17.02(575.2)

*Акматалиев А. Т., филол. илимд. канд., доцент,
akmataliev.asanbek@mail.ru
ОшГУнун акад. Б. Мурзубраимов ат.
эл аралык Өзгөн технологиялык жана билим
берүү институт, Кыргызстан*

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАРАНДЫК КООМДУН ШАРТЫНДАГЫ АДЕП-АХЛАКТУУЛУК

Аталган макалада Кыргызстандагы жарандык коомдун шартындагы адеп-ахлактуулук маселеси каралат. Анда айтылгандай, Кыргызстанда жарандык коомду түзүүнүн татаалдыгы, биринчи кезекте, өнүккөн демократиянын атрибуту болуп саналган жана демократиялык формалардан тышкары мүмкүн болбогон жарандык коом кыргыз коомунда терең модернизациялык кайра курууларды талап кылгандыгы менен шартталган. Башкача айтканда, модернизация саясий институттарга жана мамилелерге эле эмес, бүтүндөй маданиятка, анын негиздерине жана аны менен бирге өзүнүн табияты боюнча бир топ татаал өзгөрүүгө дуушар болгон моралга, этикага, адеп-ахлактуулукка да таасирин тийгизип, тышкы шарттардын өзгөрүшүнө караганда, акыркылардагы өзгөрүүлөр сөзсүз түрдө коомдук мамилелердин жана адеп-ахлактуулуктун бүтүндөй комплексинин тигил же бул өзгөрүшүнө алып келет.

Өзөктүү сөздөр: *жарандык коом, локалдуулук, адеп-ахлактуулук, аң-сезим, инфраструктура, мамлекет, урбандашуу, локалдуулук, индивид, реформация.*

*Акматалиев А. Т., канд. филол. наук, доцент,
akmataliev.asanbek@mail.ru
директор международного Узгенского института
технологии и образования им. Академика
Б.Мурзубраимова ОшТУ, Кыргызстан*

ПРАВСТВЕННОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА КЫРГЫЗСТАНА

В статье рассматривается вопрос морали в контексте гражданского общества Кыргызстана, также в ней отмечается, что сложность построения гражданского общества в Кыргызстане является, прежде всего, атрибутом развитой демократии и что гражданское общество, выходящее за рамки демократических форм, требует глубокой модернизации кыргызского общества. Иными словами, модернизация затрагивает не только политические институты и отношения, но и культуру в целом, ее основы, а вместе с тем мораль, этику и нравственность, которые подвержены существенным изменениям в природе, изменение всего комплекса взглядов и нравов.

Ключевые слова: *гражданское общество, локальность, нравственность, сознание, инфраструктура, государство, урбанизация, локальность, индивид, реформация.*

*Akmataliev A. T., candidate of philosophical sciences,
associate professor,
e-mail: akmataliev.asanbek@mail.ru
director of the International Uzgen Institute of
Technology and Education by academician
B. Murzubraimov OshTU, Kyrgyzstan*

MORALITY IN CONDITIONS CIVIL SOCIETY OF KYRGYZSTAN

The article discusses the issue of morality in the context of civil society in Kyrgyzstan, it also notes that the complexity of building a civil society in Kyrgyzstan is, first of all, an attribute of a developed democracy and that a civil society that goes beyond democratic forms requires a deep modernization of the Kyrgyz society. In other words, modernization affects not only political institutions and relations, but also culture as a whole, its foundations, and at the same time morality, ethics and morality, which are subject to significant changes in nature, a change in the whole complex of views and mores.

Key words: *civil society, locality, morality, consciousness, infrastructure, state, urbanization, locality, individual, reformation.*

Баарыбызга маалым болгондой, совет бийлигинин жылдарында Кыргызстандын тарыхында мамлекетке чейинкиден мамлекеттик абалга өтүү үчүн социалдык-экономикалык, саясий, укуктук, интеллектуалдык жана маданий чаралар менен формаларды камтыган негизги өбөлгөлөрдүн дээрлик бүт комплекси түзүлгөн. Кыргыздар, жалпысынан, жергиликтүү абалды жеңе алышкан, б. а., салттуу инсандын уруунун өзүнүн кызыкчылыктарына жана жашоосуна толук жана айныксыз көңүл буруусу саналат. Ал эми локалдуулук толук ишке ашырыла элек болсо да, бул процесс уланууда. Эгерде бул фактыны адеп-ахлактуулук аң-сезимдин өзгөрүшү өңүтүнөн баалай турган болсок, анда совет доорунда жергиликтүү, уруулук адеп-ахлактуулук, адеп-ахлактык аң-сезимдин ордуна улуттук адеп-ахлак, адеп-ахлактык аң-сезим калыптана баштаганын айтууга болот. Азыркы учурда жөнөкөй жана ачык көрүнгөн нерсе чындыгында андай эмес, анткени ал табигый эволюциянын шартында пайда болушу жана акыркы калыптанышы үчүн, б. а., тышкы күчтөрдүн кийлигишүүсүз узак тарыхый убакытты талап кылат. Кыргыз этносунун мисалында бизде Совет мамлекетинин максаттуу, катаал жана ырааттуу саясий, экономикалык, укуктук жана социалдык чараларынын аркасында тарыхый кыска мөөнөттүн ичинде көчмөндөрдүн түрлөрүн жоюуга мүмкүн болгондугунун турмуштун жана башкаруунун, азыркы мамлекеттик түзүлүшкө таптакыр жараксыз жана алгылыксыз, ошондой эле, албетте, жарандык мамилелер жана формалар үчүн ачык-айкын мисалы бар.

Кыргызстанда метрополиянын олуттуу каржылык, экономикалык жана кадрдык жардамы менен улуттук өнөр жайга жана айыл чарбасына негизделген салыштырмалуу өнүккөн жана кайталануучу инфраструктура түзүлгөн. Акырында, эволюцияга, андан ары өнүгүүгө, жарандык коомго өтүүнү камсыз кылууга жөндөмдүү негизги саясий, социалдык жана административдик институттар, билим берүү системасы түзүлдү, ансыз индустриялык жана постиндустриялык мамлекетке өтүү, өнүгүү фазасы мүмкүн эмес.

Белгилей кетсек, Кыргызстанда урбандашуу процесси совет доорунда башталган. Шаар классикалык көчмөн этносу катары кыргыз этносуна дайыма жат болуп келген. Ал эми кыргыздардын жек көрүүсүн, шаардык жашоо формаларынан обочолонушун жоюу үчүн үч гана муун керек болгон. Маданий-цивилизациялык жактан алганда, бул чыныгы революциялык өзгөрүү болгон, анткени шаардагы жашоо айылдагыдан башка жашоо образын гана эмес, ошондой эле эмгектин башка формаларын, башка ыргакты, байланыштардын жана баалуулуктардын башка системасын жана акырында салттуулуктан барган сайын алыстап бараткан башка адеп-ахлактуулук аң-сезим болгон. Бул процесс сөзсүз түрдө оң натыйжаларды берет деген пикирде эмеспиз. Анда ачык терс белгилери бар. Заманбап Батышта болуп жаткан окуялар адеп-ахлактуулук чөйрөсүндө эмес, көп жагынан терс мааниге жана кесепеттерге ээ. Бирок салттуу баалуулуктардан жана институттардан баш тартуу процесси жүрүп жатат.

Кыргызстанда дал ушул шаардын шартында өзөк даярдалып, ага эгемендүүлүктү алгандан кийин либерализм, базар экономикасы, жарандык коом идеялары интенсивдүү түрдө жайылтыла баштаган. Шаар башка маданияттардын таасирине ачык болгондуктан, салттуу кыргыз коомун эң натыйжалуу талкалаган курал болуп калган. Бирок кыргыздын салттуу коомун жаңылоонун советтик этабы Советтер Союзунун кулашы менен үзгүлтүккө учурап, аны модернизациялоо аягына чыга элек болчу. Экинчи жагынан, советтик система мамлекеттик патернализмдин массалык аң-сезиминин калыптанышына жана бекемделишине, ал, өз кезегинде, элеттик турмуштун салттуу формаларынын сакталышына өбөлгө түздү. Урбандашуу процесси, негизинен, республиканын жергиликтүү эмес калкына таасирин тийгизди.

Шаардын сыртында жашаган кыргыздардын басымдуу бөлүгүнө мүнөздүү болгон айылдык жашоо образы жамааттык түзүлүшкө негизделген институционалдык формалардын сакталышына чоң салым кошкон, ал, өз кезегинде, үй-бүлөлүк жана туугандык мамилелердин системасына негизделип, индивиддин өз алдынчалыгы жана анын кызыкчылыктарын коомчулуктун кызыкчылыктарына баш ийдирген. Айыл коомчулугуна толугу менен байланышкан үй-бүлө жана жамааттын өкүлдөрүнөн турган жергиликтүү бийлик органдары башкаруу жана мамлекеттик органдардын жалпы системасына негизделген. Натыйжада, республиканын саясий системасы айыл калкына мүнөздүү болгон архаикалык салттык формалардын шаар чөйрөсүндө берилген жаңы, киргизилген формалар менен симбиозунун бир түрүн түзгөн.

Советтер Союзунун кулашы биздин өлкөнү Кыргызстандын эли өз тагдырын өзү чече турган абалга алып келди. Жогорку мамлекеттик деңгээлде кайра куруу учурунда башталган жаңылануу процессин улантуу чечими кабыл алынды. Жарандык коомду түзүү бул процесстин эң маанилүү элементтеринин бири болуп саналат.

СССРдин кулашы он беш жаңы мамлекеттин түзүлүшүнө гана эмес, кыйрашына, мурдагы бирдиктүү экономикалык жана идеологиялык системанын, аны менен бирге баалуулук системанын жоюлушуна алып келди. Мурдагы советтик республикалардын басымдуу көпчүлүгүндө либералдык экономикалык мамилелерге жана баалуулуктарга негизделген рынок экономикасын куруу курсу кабыл алынган, анда салттуу баалуулуктар жана адеп-ахлактуулук так орнотулган эмес. Реформаторлор коомго либералдык экономикалык мамилелерди жана баалуулуктарды киргизүү, тиешелүү укуктук институттарды жана баалуулуктарды түзүү керек, анан баары өзүнүн жолу менен кете берет деп ойлошкон. Бирок мындай болгон жок. Чындыгында, жакынкы максат мамилелердин жаңы системасын, аларды либералдаштыруу жана жарандык коомду түзүү ж. б. у. с. эмес, азыркы жана келечектеги экономикалык маселелерди ийгиликтүү чечүү, экономикалык өсүштү камсыз кылуу болгон, ал эми алдын ала болжолдонгон жаңы саясий, социалдык-экономикалык жана укуктук шарттарды түзүү сөзсүз түрдө каалаган экономикалык натыйжага алып келет.

Кыргызстанда жарандык коомду түзүүнүн татаалдыгы, биринчи кезекте, өнүккөн демократиянын атрибуту болуп саналган жана демократиялык формалардан тышкары мүмкүн болбогон жарандык коом кыргыз коомунда терең модернизациялык кайра курууларды талап кылгандыгы менен шартталган. Башкача айтканда, модернизация саясий институттарга жана мамилелерге эле эмес, бүтүндөй маданиятка, анын негиздерине жана аны менен бирге өзүнүн табияты боюнча бир топ татаал өзгөрүүгө дуушар болгон моралга, этикага, адеп-ахлактуулукка да таасирин тийгизип, тышкы шарттардын өзгөрүшүнө караганда, акыркылардагы өзгөрүүлөр сөзсүз түрдө коомдук мамилелердин жана адеп-ахлактуулуктун бүтүндөй комплексинин тигил же бул өзгөрүшүнө алып келет.

Идеологиялык негизин күжүрмөн атеисттик идеология түзгөн Совет мамлекети коомдук аң-сезимден диний дүйнө көз карашты жок кылуу үчүн колунан келгендин бардыгын системалуу жана максаттуу түрдө жасады. СССРдин кулашы жана коммунисттик идеологиянын кыйрашы коомдун жана мамлекеттин турмушунда диндин ролунун кайра жаралышына жана олуттуу өсүшүнө алып келди, бул пайда болгон идеологиялык боштукту тез арада толтурду. Салттуу коомдун элементтери сезилерлик деңгээлде сакталып калган мамлекеттерде диндин ролу өзгөчө күчөдү. Дин конкреттүү индивиддердин дүйнө көз карашынын маанилүү бөлүгү болгон дүйнө көз караштын формасы гана болбостон, көптөгөн жакшы жактарын камтыган салттуу баалуулуктарды, салттуу адеп-ахлактуулук аң-сезимди сактай ала турган каражат, негиз, чөйрө болуп калды. Ж. Жунушалиев менен В. Плоских совет доорундагы кыргыз чөйрөсүндөгү трайбализмди жоюу практикасына жана аны менен сөзсүз түрдө салттык баалуулуктарга токтолушуп, «өткөндү, анын ичинде ар кандай тануудан улам түбөлүктүү жалпы адамзаттык баалуулуктар, коомдун адеп-ахлактуулук негиздерине орду толгус зыян келтирет... бул жекеликтин байкаларлык жайылышына, улуу муундардын турмуштук тажрыйбасына жана акылмандыгына көңүл бурбоо, жакындарынан баш тартууга алып келди» [1, 153-б.]. А. К. Жусупбеков мындай деп жазат: «Жамааттык жашоо образы, өз ара жоопкерчилик, тилектештик, өз ара жардамдашуу жана колдоо көрсөтүү салттары, жамааттык жоопкерчилик жекеликтен, рационализмден, Европанын отурукташкан элдеринин меркантилизмден кескин айырмаланган жамаатты, топтук ой жүгүртүүнү жана аң-сезимди, рух менен баалуулуктарды калыптандырды» [2, 112-б.].

Экинчи жагынан, салттуу кыргыз коомчулугуна азыр да анын мүчөлөрүнүн көз карандысыздыгын кандайдыр бир чектөө, гендердик теңсиздик, б. а., чындыгында формалдуу көз карашта жок, бирок так этностук салт катары жашап жаткан жамааттын ичиндеги эркектер менен аялдардын бирдей эмес көз карашы, жүрүм-турум стереотиптери, белгилүү бир нормаларды шартсыз сактоо ж.б. таандык. Бирок мындай жамааттын, биздин пикирибизде, терең модернизацияга дуушар болгон социалдык топторго жана катмарларга караганда бир олуттуу артыкчылыгы, тактап айтканда, репродуктивдүү жогорку жөндөмү бар, бул, чындыгында, анын уланышынын ачкычы болуп саналып, өзгөчө, өз алдынча маданий, руханий, тилдик жана менталдык бирдик катары элдин көп балалуулук формасында көрүнүп турат. Этностук топтун узак мөөнөттүү жашоосун камсыз кылган туруктуу адеп-ахлактуулук, биздин пикирибизде, коомдо аз балалуу үй-бүлөлөргө караганда көп балалуу үй-бүлөлөрдүн басымдуу болуусунун шартында мүмкүн болот [3].

Трайбализмди толугу менен жок кылуу, түпкүлүгүндө этностук топ өзүнүн репродуктивдүү жөндөмдүүлүгүн бир кыйла даражада жоготкон шартта гана мүмкүн, б. а., ар бир жубайга бир же максимум эки баланын болушу менен мүнөздөлгөн көп балалуу үй-бүлө абалынан чакан үй-бүлө абалына өтөт. Ушуга байланыштуу, изилдөөбүздүн талдоо предметин эске алуу менен, көп балалуу үй-бүлөдө өскөн адамдардын психологиясы, мүнөзү, баалуулук багыттары жана системалары психологиясынан, мүнөзүнөн ж. б. кичинекей үй-бүлөдө чоңойгон адамдар менен тенелерин белгилей кетели. Ошентип, трайбализмди жактап, биз аны толук актоого таптакыр умтулбайбыз. Кеп трайбализм жамааттын адеп-ахлактуулук аң-сезими менен байланышкан бардык нерселер менен түз же кыйыр түрдө, көзгө көрүнгөн көптөгөн жиптер менен байланышкан жана бул байланыш ушунчалык күчтүү жана тыгыз болгондуктан, бирөөнүн жок болушуна болбосо да, акыркысынын олуттуу өзгөрүүсүнө алып келет [4]. Ал эми бул, негизи, уруучулуктун негизи адамдардын кандык-

туугандык жакын адамдарына табигый түрдө болгон жакындыгына негизделет. Бирок бул андан ары өнүктүрүүдөн баш тартууга себеп боло албайт. Тилекке каршы, адамзаттын өнүгүү логикасы ушундай, өнүгүү жолунда бир нерсеге ээ болуу менен, албетте, бир нерседен ажырайт. Кыргызстан реформаларды жана жарандык коомду курууну уланта берерине, аны андан ары өнүктүрүүнүн жана экономикалык бакубаттуулуктун жана коопсуздуктун, анын ичинде азык-түлүк, энергетика, аскердик, маалыматтык жана коопсуздуктун башка түрлөрү сыяктуу маанилүү формаларын камсыз кылуунун кепилдиги катары уланта берерине терен ишенүү керек [5].

Ошентип, макаланын сонунда төмөнкүдөй корутундуларды келтиребиз.

-Башында жарандык коом эч айныксыз жакшылык деп болжолдонот. Болбосо, аны түзүүгө умтулушкан эмес. Бирок абсолюттук өнүгүү болушу мүмкүн болбогондой эле бул да абсолюттук жакшылык болушу мүмкүн эмес. Жалпы адамзаттык бай тажрыйба көрсөткөндөй, ар кандай өнүгүү белгилүү бир чыгымдар жана жоготуулар менен байланышкан. Ошентип өнүгүү, жалпысынан, позитивдүү өнүгүү катары каралат. Ошол сыяктуу эле, жарандык коом – негизинен, жакшылык. Мындан тышкары, бул коомдук өнүгүүнүн кезектеги зарыл кадамын билдирет. XX кылымдын тарыхы жарандык коомдун инсандын эркиндиги, анын укуктук кепилдиктери, жеке менчик ж. б. башкаларга салыштырмалуу жашоого кыйла жөндөмдүү жана натыйжалуу келишет.

-Кыргыз этносу эле эмес, кыргыз коомундагы коомдук мамилелердин бардык спектрин аларды либералдаштыруу жана өнүккөн жарандык коомду түзүү багытында трансформациялоонун зарылчылыгы жогору, бирок актуалдуу багыт болуп саналып, кайра түзүүлөр, алардын мүнөзү жана ыргактары чындыгында атайылап күч-аракеттер менен эмес, ички жана тышкы шарттар менен кырдаалдардын татаал комплекси менен аныкталат. Ал эми эң маанилүү ушундай тышкы шарттар менен жагдайлардын бири – тарыхый себептерден улам өзүнө мүнөздүү институттар жана баалуулуктар менен дүйнөнүн батыш моделинин жайылышына шарт түзгөн ааламдашуу процесси саналат.

-Салттуу коом көп жагынан жарандык коомдун антиподу болуп саналат. Салттуу коомду, анын негизги элементтерин сактап калуу автоматтык түрдө тигил же бул формада жарандык коомду танууну, ал эми тескерисинче, жарандык коомду ырастоо иш жүзүндө салттуу коомду жок кылууну билдирет. Экинчисинин акыркы тагдырына келсек, туруктуу илимий-техникалык өнүгүү жана аны менен шартталган ааламдашуу процесси азыркы учурдагы бардык элдерге жана мамлекеттерге үзгүлтүксүз модернизациядан башка эч кандай альтернатива бербейт, бул чындыгында артка кайтпас, терең кайра курууну билдирет. Кыргыздын салттуу коомун акырында ушундай тагдыр күтүп турганы айтпаса да түшүнүктүү. Мындай мааниде бул салттуу болуп саналбайт. Ал ар кандай пропорцияларда салттуу жана модернизацияланган коомдун элементтерин камтыйт.

- Кыргызстанда жарандык коомду түзүүнүн татаалдыгы, биринчи кезекте, өнүккөн демократиянын атрибуту болуп саналган жана демократиялык формалардан тышкары мүмкүн болбогон жарандык коом кыргыз коомунда терең модернизациялык кайра курууларды талап кылгандыгы менен шартталган. Башкача айтканда, модернизация саясий институттарга жана мамилелерге эле эмес, бүтүндөй маданиятка, анын негиздерине жана аны менен бирге өзүнүн табияты боюнча бир топ татаал өзгөрүүгө дуушар болгон моралга, этикага, адеп-ахлактуулукка да таасирин тийгизип, тышкы шарттардын өзгөрүшүнө караганда, акыркылардагы өзгөрүүлөр сөзсүз түрдө коомдук мамилелердин жана адеп-ахлактуулуктун бүтүндөй комплексинин тигил же бул өзгөрүшүнө алып келет.

Адабияттар:

1. Джунушалиев Дж. Трейбализм и проблема развития Кыргызстана [Текст] / Дж. Джунушалиев, В. Плоских // Центр. Азия и Кавказ. - 2000. - № 3(9). - С. 146-155.
2. Джусупбеков А. К. Этническая идентичность номадов [Текст] / А. К. Джусупбеков. - Бишкек: Илим, 2009. - 265 с.
3. Жумагулов М. Онтология экологической этики [Текст] / М. Жумагулов. - Бишкек: Илим, 2010. - 155 с.
4. Жумагулов М. Ж. Природа экологической этики в контексте деятельности социума [Текст]: моногр. / М. Ж. Жумагулов. - Бишкек: [б.и.], 2006. - 72 с.
5. Исмаилов А. И. Философия духа кыргызского народа [Текст]: моногр. исслед. переходного периода / А. И. Исмаилов. - Бишкек: Учкун, 2002. - 272 с.